

УДК 811.113'25

А.А. Міцюкова

**АСАБЛІВАСЦІ ВЫКАРЫСТАННЯ І ПЕРАКЛАДУ
ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫХ МАДЭЛЯЎ
СА ЗНАЧЭННЕМ НАМЕРУ І НЕАБХОДНАСЦІ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ ЛАЦІНАМОЎНЫХ ТЭКСТАЎ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ)**

Артыкул разглядае прагматычныя аспекты лацінска-беларускага перакладу лексіка-семантычных мадэляў. Цэнтрам даследвання з'яўляюцца прэдыкаты намеру і неабходнасці, якія адыгрываюць значную ролю ў моўных сістэмах арыгінальнага тэксту і перакладу. Аўтар улічвае спецыфіку абодвух моўных структур і прапаноўвае алгарытм пошуку найлепшых лексічных карэлятаў пры перакладзе лацінамоўнага тэксту. Прапаноўваецца разгорнутая сістэма адпаведнасцяў, якая дапамагае вылучыць напрамак перакладчыцкай стратэгіі. Матэрыялам даследвання з'явіліся лацінамоўныя тэксты беларускай літаратуры і іх пераклады, а менавіта "Песня пра зубра" Міколы Гусоўскага, "Пруская вайна" Яна Вісліцкага, трактат "Аб дасканалай паэзіі" Мацея Сарбеўскага. Выкарыстанне інтэнцыянальных і нэцэсіўных прэдыкатаў у арыгінальных тэкстах і магчамасць іх інтэрпрэтацыі на беларускую мову адлюстроўвае не толькі асаблівасці моўных структур, але таксама спецыфіку лінгвакультурнага асяроддзя.

Навука лексікалогія вызначае ў слове два кампаненты – план выражэння і план зместу. План зместу ўключае ў сабе значэнне і сэнс. Першае служыць стабільнай моўнай катэгорыяй, другое – маўленчай зменлівай з'явай. Значэнне і сэнс узаемазвязаны, бо значэнне рэалізоўваецца ў маўленні шматлікімі сэнсамі, з сумы найбольш устойлівых якіх і складаецца значэнне [1, с. 116].

Перакладчыцкая праца на лексіка-семантычным узроўні павінна ўлічваць усе неабходныя сегменты значэння і яго сэнсавай актуалізацыі, абапіраючыся на фармальна-граматычны план выражэння. Таму працэс між'моўнай трансфармацыі тэксту на лексіка-семантычным узроўні, як і на граматычным, мяркуюе наяўнасць пэўных перакладніцкіх карэлятаў.

Найболей разгорнутую тэорыю выкарыстання лексічных адпаведнасцяў прапанаваў У.С. Вінаградаў. Ён вызначае лексічныя перакладніцкія адпаведнасці як эквіваленты і разумее іх як словы і словазлучэнні перакладу і арыгінала, якія ў адным з сваіх значэнняў перадаюць роўны або адносна роўны аб'ём знамянальнай інфармацыі і з'яўляюцца функцыянальна раўназначнымі [2, с. 81]. У аснову класіфікацыі эквівалентаў ім былі пакладзены розныя прыкметы.

Мы лічым, што гэтая характарыстыка лексічных перакладніцкіх эквівалентаў найлепшым чынам характарызуе асноўныя аспекты дадзенай праблемы, і пры разглядзе лексічных мадэляў лацінамоўных тэкстаў са значэннем намеру і неабходнасці будзем арыентавацца менавіта на гэтага аўтара. Несумненна, спецыфіка лацінскай мовы запатрабуе дадаткаў і ўдакладненняў. Для аптымізацыі працэсу лацінска-беларускай тэксталагічнай трансфармацыі на лексіка-семантычным узроўні мы прапаноўваем наступны прынцып класіфікацыі лексічных карэлятаў.

Табліца 1 – Лексіка-семантычныя трансфармацыйныя карэляты

Форма	Эквівакабульныя (слову арыгінала адпавядае слова ў перакладзе, а словазлучэнню – словазлучэнне)	неэквівакабульныя (слову арыгінала адпавядае словазлучэнне ў перакладзе або наадварот).
	эквіразрадныя	

Аб'ём семантыкі	поўныя (абсалютныя сінонімы)		няпоўныя (адносныя сінонімы)	
			дэнататыўныя	канататыўныя
Трансфармацыйнае ўжыванне	рэгулярныя		аказіянальныя	
Спосаб трансфармацыі	прамыя	аналагавыя	функцыянальныя	дэскрыптыўныя

Выкарыстанне прапанаванай методыкі трансфармацыі з'яўляецца першасным этапам работы з лексікай іншамоўнага тэкста. Пры мастацкім рэдагаванні перакладу непазбежны страты і змены, якія абумоўлены як уласна лінгвістычнымі заканамернасцямі моў арыгінала і перакладу, так і неабходнасцю адпаведнай інтэрпрэтацыі экстралінгвістычнай інфармацыі.

Даследаванне праводзіцца на матэрыяле лацінамоўных твораў беларускай мастацкай літаратуры, а менавіта "Песня пра зубра" М. Гусоўскага, "Пруская вайна" Яна Вісліцкага, тэарэтычны трактат "Аб дасканалы паэзіі" Мацея Казіміра Сарбеўскага.

У лацінскай мове інтэнцыянальная мадэль (семантыка намеру) на лексіка-семантычным узроўні актуалізуецца з дапамогай нешматлікіх слоў і словазлучэнняў, значэнне якіх рэалізуецца на мікра- і макрафразавым узроўні тэксту і фіксуецца ў двухмоўных слоўніках. Карыстаючыся звесткамі лацінска-рускага і руска-беларускага слоўніка мы склалі табліцу карэляцыі лексічных адзінак на ўзроўні слоўнікавых перакладніцкіх эквівалентаў.

Табліца 2 – Слоўнікавыя трансфармацыйныя карэляты лексіка-семантычнай інтэнцыянальнай мадэлі

Intendo	імкнуцца, намервацца
Cogito	здумаць
Volo	жадаць
Opto	жадаць, імкнуцца
Consilium habere	мець задуму
In animo habere	мець намер

Аналізуючы тыпы карэлятаў паводле прапанаванай намі класіфікацыі мы бачым, што ва ўсіх выпадках гаворка ідзе аб суадносінах, якія ў поўнай меры рэалізуюць семантыку, г.зн. з'яўляюцца поўнымі сінонімамі. Лексічныя сродкі, якія выкарыстоўваюцца для трансфармацыі, могуць паўтарацца для некалькіх дзеясловаў. Як лацінскія, так і беларускія дзеясловы прадугледжваюць выкарыстанне інфінітыва і вінавальнага склона (імкнуцца, задумаць, жадаць – зрабіць нешта). Гэта аптымізуе перакладніцкі працэс на ўзроўні сінтагматыкі і дазваляе ўключыць інтэнцыянальны кантэкст у працэс інтэрпрэтацыі.

Найболей катэгарычна мадальнасць намеру выяўляе дзеяслоў volo у значэнні "жадаць штосьці здзейсніць". Неабходна адрозніваць адценні значэння дзеяслова ў ракурсе актыўнай інтэнцыі і пасіўнага аптатыва: "жадаць штосьці здзейсніць" – "жадаць, каб нешта адбылося", "жадаць нешта атрымаць" і г.д. Інтэнцыянальная мадэль актуалізуецца толькі ў першым выпадку, калі рухаючай сілай дзеяння з'яўляецца ўнутранае запатрабаванне, якое спараджае намер.

У сінтагматычных адзінках, якія рэалізуюць значэнне намеру, дзеяслоў volo можна ахарактарызаваць як дзеяслоў-звязак, які прэзентуе інтэнцыянальнасць у спалучэнні з

сэнсавым дзеясловам. У беларускай мове з ім карэліруецца складаны выказнік з асабовай формай мадальнага дзеяслова і неазначальнай формай. Напрыклад:

Nisus vult mori, victorem interficit moriturus; spolia recipiunt Rutuli, quae illi Messapo et Rhamneti abstulerunt. – Ніз жадае памерці, сваім намерам знішчае перамогу; хапляюць Рутулы даспехі, якія яны знялі з Мессапа і Рамнета.

M. Sarbevius, "De perfecta poeseos", VII, 2

У тэкстах і адпаведных перакладах "Песні пра зубра" і "Прускай вайны" знаходзім наступныя прыклады ўжывання прэдыката *volo*.

Virgo, dei mater, cuius dum scribere nomen hic vellem, pavidae contremuere manus... – Дзева, маці Хрыста, калі я імя тваё толькі Мерыўся быў напісаць, дык затрымцела рука.

N. Hussoviensis, Carmen de bisonte

Quem renovare velim, licet agmina prisca dearum Per duo Parnasi deducta cacumina collis Fessa silent... – Славу хачу аднавіць – хай маўчаць старажытныя сонмы Вечных багін, што жывуць меж вяршыняў сівога Парнаса...

J. Visliciniensis, Bellum Prutenum, I, 41-43

Пры перакладзе лексічнай мадэлі будучага інтэнцыянальнага *scribere velle, renovare velim* перакладчыкамі былі скарыстаныя складаныя дзеяслоўныя выказнікі, для трансфармацыі мадальнага прэдыката *volo* ужытыя эквівакабульныя кантэкстуальныя аналагавыя карэляты, якія ў дадзеным выпадку дапамаглі падкрэсліць унутраны намер суб'екта да здзяйснення вызначанага дзеяння.

Для лексіка-семантычнай рэалізацыі інтэнцыянальнасці таксама выкарыстоўваецца дзеяслоў *opto* (жадаць, імкнуцца), аднак ён сустракаецца радзей, чым дзеяслоў *volo*. У лацінскім тэксце дадзеная лексема звычайна функцыянуе самастойна, не ўступаючы ў сінтагматычныя адносіны, актуалізуючы намер на мікрасінтаксічным узроўні. Для дадзенага прэдыката характэрная імпліцытная прыкмета інтэнцыі, якая вызначае дэнататыўны вектар лексемы. Інтэнцыя таксама ўяўляецца як унутранае, актыўнае імкненне суб'екта дзеяння. Пры гэтым ступень напружанасці прыкметы слабейшая ў параўнанні з прэдыкатам *volo*.

Для міжмоўнай трансфармацыі мадальнага прэдыката звычайна выкарыстоўваюцца эквівакабульныя поўныя рэгулярныя прамыя або аналагавыя адпаведнасці, якія прадстаўленыя ў перакладных слоўніках і складаюць актыўны лексічны сегмент беларускай мовы.

Rursus in arma feror mortemque miserrimus opto... – З іншага боку я ўзбройваюся і няшчасны да смерці імкнуся...

M. Sarbevius, "De perfecta poeseos", IV, 8

Arte fugae celeres vitae reparare salutem Quisque suos hortatur equos germanus et optat. – Кожны германец каня панукае свайго дый імкнецца Выратаванне жыццю адшукаць ва ўцёках імклівых.

J. Visliciniensis, Bellum Prutenum, II, 392-393

Неабходна адзначыць, што выпадкаў ужывання прэдыката *opto* для выразу інтэнцыянальнай мадэлі няшмат у трактаце М. Сарбеўскага, адзін прыклад выяўлены ў паэме Яна Вісліцкага "Пруская вайна" і цалкам адсутнічае дадзеная лексема ў "Песне пра зубра" М. Гусоўскага. Гэты факт дазваляе мяркаваць аб незапатрабаванасці дадзенага прэдыката ў лацінамоўных творах беларускай літаратуры XVI-XVII стагоддзяў.

Тое ж самае можна сцвярджаць адносна іншых прэдыкатаў, якія маюць значэнне інтэнцыянальнасці. Дзеяслоў *cogito* звычайна сустракаецца ў значэнні, якое вызначаецца на першым месцы ў слоўніковым артыкуле, г.зн. "разважаць", "думаць", а выпадак рэалізацыі інтэнцыянальнай мадэлі нам сустраўся толькі адзін раз у "Песне пра зубра" М. Гусоўскага:

Id tamen, ut fatear, fieri vix posse putabam, Credere ni cogant, qui meminere, senes. – Я менавіта лічыў такое амаль немагчымым, Мушу паверыць, аднак, словы пачуўшы старых.

N. Hussoviensis, Carmen de bisonte

У дадзеным прыкладзе карэлятам прэдыката cogant стала лексема мушу, нэцэсіўны сэнс якой не дазваляе лічыць яе прамой рэгулярнай адпаведнасцю. Верагодна, выкарыстанне дадзенага спосабу перакладу абумоўленае семантыкай, якая актуалізуе дзеянне дадзенага выказвання як працэс, выкліканы ўнутраным падахвочваннем суб'екта: ён павінен паверыць, бо яго пераканалі. У дадзеным прыкладзе гаворка ідзе аб выкарыстанні эквівакабульнай няпоўнай дэнататыўнай кантэкстуальнай функцыянальнай адпаведнасці.

У нашым даследаванні не былі выяўленыя фразы з дзеясловам *intendo* (намервацца), а таксама са словазлучэннямі *consilium habere, in animo habere*, якія таксама пазначаюць намер. Такім чынам, у лексіка-семантычнай структуры лацінскай мовы існуе некалькі варыянтаў прэзентацыі інтэнцыянальнай мадэлі. Найболей часта ў аналізуемых тэкстах ("Bellum Prutenum" Яна Вісліцкага, "Carmen de bisonte" Міколы Гусоўскага, "De perfecta poeseos" і лірычныя творы Мацея Сарбеўскага) сустракаецца мадальны прэдыкат *volo* (жадаць, імкнуцца), які ў спалучэнні з інфінітывам утварае складаны дзеяслоўны выказнік і выступае ў ролі дзеяслова-звязкі, актуалізуючы ў тэксце значэнне інтэнцыянальнасці. З іншых лексічных сродкаў таксама сустракаецца дзеяслоў *opto* з тым жа значэннем намеру, аднак выкарыстоўваецца ён значна радзей і ў кантэксце звычайна з'яўляецца самастойным членам сказа. Іншыя дзеясловы і спалучэнні ў даследаваных тэкстах практычна не сустракаліся.

Звужэнне спектру лексічных сродкаў для адлюстравання семантычнага кампанента намеру сведчыць аб вузканакіраваным выкарыстанні дадзенага сегмента семантыкі ў кантэксце. Паколькі лацінская мова страціла канверсіўную (гутарковую) функцыю, дзе аўтар або суб'ект выказвання рэпрэзентуе сваё волевыяўленне, імпліцтна-суб'ектыўнае значэнне намеру здзейсніць дзеянне ў будучыні становіцца неактуальным. Таму ў лацінскіх тэкстах, якія адносяцца да эпохі пазнейшай у параўнанні з перыядам існавання гутарковага варыянта і яго пісьмовай фіксацыі, інтэнцыянальнасць з'яўляецца рэцэсіўнай прыкметай і выцясняецца патэнцыйным і нэцэсіўным кантэкстам.

Міжмоўная трансфармацыя прэдыкатаў намеру звычайна не выклікае цяжкасцяў, бо дадзены лексічны пласт уваходзіць у актыўны слоўнік беларускай мовы. Лацінскія дзеясловы са значэннем намеру маюць эквівакабульныя эквіразрадныя поўныя рэгулярныя прамыя перакладніцкія карэляты, якія звычайна рэпрэзентуюць дадзены элемент семантыкі ў тэксце перакладу. Выкарыстанне іншых моўных сродкаў вызначаецца, часцей за ўсё, патрабаваннямі метрыкі і макраструктурай перакладу мастацкага тэксту.

Актуалізацыя імпліцтнага значэння неабходнасці (нэцэсіўнасці) на лексіка-семантычным узроўні адбываецца дзякуючы існаванню ў лацінскай мове прэдыкатаў неабходнасці [3]. Аналіз асаблівасцяў кантэкстуальнага функцыянавання і спецыфікі перакладу дазволіць удакладніць значымасць паняцця "неабходнасць" у лацінскай моўнай карціне свету ў параўнанні з увасабленнем дадзенай семантыкі ў беларускай моўнай прасторы.

Супастаўленне перакладаў названых прэдыкатаў на рускую і беларускую мову выявіла нярэдка паўторы лексем пры перакладзе розных лацінскіх прэдыкатаў. Засноўваючыся на лексікаграфічным матэрыяле, мы склалі наступную табліцу карэлятаў.

Табліца 3 – Слоўнікавыя трансфармацыйныя карэляты лексіка-семантычнай нэцэсіўнай мадэлі

debeo	быць абавязаным
oportet	трэба, варта, належыць, мэтазгодна
decet	прыстойна, належыць
opus est	трэба, варта
necesse est	неабходна, павінна

Прымаючы да ўвагі шматзначнасць слоў, выкарыстаных пры трансфармацыі, неабходна адзначыць, што патрабаванне вылучэння лексічнага эквівалента ў мове перакладу

непазбежна вядзе да некаторых страт у семантыцы перакладанага слова – тым больш, калі гаворка ідзе аб перакладзе складаных паняццёвых катэгорый. Вось чаму для аб'ектыўнага выяўлення найлепшых лексіка-семантычных карэлятаў мы выкарысталі аб'ектыўныя лінгвістычныя паказчыкі – граматычную і лексічную спалучальнасць прэдыкатаў, магчымасць іх спалучэння ў адным выказванні, а таксама шырэйшы сэнсавы кантэкст іх ужывання [3].

У даследаваных лацінамоўных творах беларускай літаратуры XVI – XVII стагоддзяў найбольшая колькасць прыкладаў для прэзентацыі нэцэсіўнага кантэксту ўтрымоўвае розныя формы прэдыката *debeo*. Слоўнік І. Х. Дварэцкага вылучае ў дадзенага дзеяслова першаснае значэнне матэрыяльнага доўгу (*debeo pecuniam*) [4, с. 221], аднак яно рэдка актуалізуецца ў даследаваных тэкстах. Рэалізацыя нэцэсіўнай мадэлі адбываецца ў тым выпадку, калі дадзены прэдыкат спалучаецца з інфінітывам дзеяслова і ўтварае складаны дзеяслоўны выказнік. У такім варыянце форма дзеяслова *debeo* з'яўляецца дзеясловам-звязкам, які ў спалучэнні з сэнсавым дзеясловам, выяўленым інфінітывам, актуалізуе ў сказе значэнне неабходнасці.

Nota autem universalem doctrinam omnes illas actiones per solos effectus consequentes exprimi debere... – Вядома таксама, агульная навука павінна паказваць усе такія ўчынкi толькі праз паслядоўныя вынікі...

М. Sarbevius, "De perfecta poeseos", IV, 10

Quo in loco mirari plurimum debes non ingenium tantum divmissimi Maronis, sed etiam maximum et sollertiam... – У гэтым месцы ты павінен больш здзівіцца не столькі таленту чароўнага Марона, але больш усяго вынаходлівасці...

М. Sarbevius, "De perfecta poeseos", II, 5

Другі па частотнасці дзеяслоў са значэннем неабходнасці, сустракаемы ў доследных тэкстах, – *oportet*. У яго семантыцы адсутнічае элемент матэрыяльнай належнасці, прыкмета нэцэсіўнасці абстрагавана ад суб'екта дзеяння. Значэнне дадзенага прэдыката можна разглядаць як рэгламентацыю падзей звонку, абавязковасць. Таму ў гэксце дадзены прэдыкат часцей за ўсё знаходзіцца ў пачатку сказа (галоўнага або дадатковага) і вызначае агульную сінтаксічную структуру выказвання. Пры перакладніцкай трансфармацыі дадзенага прэдыката звычайна выкарыстоўваюцца таксама безасабовыя формы "патрэбна", "належыць", "варта" і г.д.

Oportet ergo poetam quam maxime speculari omnem possibilem perfectionem naturalem in ipsa herois persona... – Трэба, каб паэт найлепшым чынам назіраў за ўсімі магчымымі прыроднымі дасканаласцямі ў асобы героя...

М. Sarbevius, "De perfecta poeseos", IV, 2

Нараўне з прэдыкатам *oportet* безасабова ўжываецца канструкцыя *necesse est*. Для трансфармацыі дадзенай нэцэсіўнай лексічнай мадэлі звычайна выкарыстоўваюцца карэляты "неабходна", "павінна", якія гэтак жа, як і ў вышэйапісаным выпадку, вызначаюць сінтагматыку выказвання

Necesse est autem tribuere illi et bona naturae, et bona fortunae. – Неабходна таксама падаць яму і выгоды прыроды, і выгоды лёсу.

М. Sarbevius, "De perfecta poeseos", IV, 2

Прэдыкат *necesse est* выкарыстоўваецца радзей у параўнанні з папярэднімі двума дзеясловамі, і ў перакладзе паэтычнага тэксту можа прымаць асабістае значэнне. У прыватнасці, у "Песне пра зубра" М. Гусоўскага дадзеная канструкцыя сустралася толькі адзін раз і была трансфармаваная з дапамогай складанага дзеяслоўнага выказніка з дзеясловам-звязкам.

Immodice forsitan videor digressus ab ilia, Sed tamen interea stare necesse fuit... – Мо запытаюць мяне, ці не збочыў я з нашай дарогі, Дык я на гэта скажу: збочыў, бо мусіў чакаць.

N. Hussoviensis, *Carmen de bisonte*

Прэдыкат *opus est* адрозніваецца ад іншых безасабовых прэдыкатаў неабходнасці тым, што з яго дапамогай пазначаецца неабходнасць як запатрабаванне суб'екта (часта – размаўлялага): *properato opus est* – мне трэба паспяшацца; *auxilio mihi opus est* – я маю патрэбу ў дапамозе [4, с. 541]. У аналізуемых тэкстах такая форма сустракаецца даволі рэдка, трансфармацыйныя карэляты пры гэтым часта супадаюць з ужо вышэйпададзенымі варыянтамі лексічных суадносін.

Tunc opus est animo vigiles intendere sensus, Ignavis minime convenit iste locus. – Трэба, каб лоўчы тут быў чалавекам рухавым і пільным, Месца, дзе лётае смерць, не для слабых і маруд.

N. Hussoviensis, *Carmen de bisonte*

Слоўнікі адзначаюць ярка выяўленую семантычную дыферэнцыяцыю прэдыкатаў *necesse est* і *opus est*, дзе першы пазначае абавязковую неабходнасць, прадиктаваную звонку, а другі – перавагу, адданую таму або іншаму дзеянню самім суб'ектам. У слоўніку І.Х. Дварэцкага знаходзім прыклад: *emas non quod opus est, sed quod necesse est* – купляй не тое, што (проста) трэба, а тое, што неабходна [4, с. 541].

Прэдыкат *decet* (прыстойна, належыць) стаіць некалькі асабняком ад усіх іншых прэдыкатаў, пазначаючы неабходнасць не як суб'ектыўна адчутае запатрабаванне або вызначаную аб'ектыўнымі акалічнасцямі абавязковасць нейкага віртуальнага развіцця падзей, а як этычную норму дадзенага соцыўма: *decet magnanimitas quemlibet mortalem* – веліч душы прыстала ўсякаму чалавеку (павінна быць уласцівасцю ўсякага смяротнага) [4, с. 223]. У гэтай якасці *decet* суадносіцца не столькі з прэдыкатамі неабходнасці, колькі з прэдыкатам дазволу *licet* (дазволена, можна, дазваляецца).

Nos vero raro est faciendum, quia ut docet Aristoteles, poetam decet ex persona sua quam paucissima loqui. – Гэта варта рабіць зрэдку, бо, як вучыць Арыстоцель, паэту належыць гаварыць аб сабе як мага менш.

M. Sarbevius, "De perfecta poeseos", V, 6

У тэстах паэм "Пруская вайна" і "Песня пра зубра", у адрозненне ад трактата "De perfecta poeseos", дадзены прэдыкат сустракаецца даволі часта ў параўнанні з іншымі нэцэсіўнымі дзеясловамі. Як было сказана вышэй, яго ўжыванне мяркуюе наяўнасць вызначаных этычных норм, якія вызначаюць неабходнасць далейшага дзеяння. Напрыклад:

Desine Sarmaticos ab origine promere reges, o juvenis, quoniam tenerum non ista puellum Vena decet... – Годзе, юначка, ужо радавод каралеўскі сармацкі Тут выяўляць: не пасуе бо ўзросту твайму маладому Справа такая...

J. Visliciniensis, *Bellum Prutenum*, I, 233-235]

...et pectore forti, vos oro, si quando fuistis, nunc decet esse... – калі вы моцнымі духам калісіці былі – то й цяпер імі будзьце.

J. Visliciniensis, *Bellum Prutenum*, II, 313-314

У дадзеным прыкладзе для трансфармацыі прэдыката *decet* скарыстан загадны лад, што некалькі змяніла ступень нэцэсіўнасці выказвання. Імператыў мяркуюе катэгарычны загад, дзеянне абавязковае для выканання. Дзеяслоў жа *decet* мяркуюе наяўнасць нормы, якой трэба прытрымлівацца, што пажадана, але не катэгарычна. Таму пры дэталёвай лексічнай трансфармацыі з выразам *nunc decet esse*...можа суадносіцца фрагмент то й цяпер вам пасуе (належыць). Выкарыстанне загаднага ладу пры трансфармацыі дадзенага ўрыўка, па нашым меркаванні, не адпавядае семантыцы выказвання.

Дзеяслоў *decet* аказваецца кантэкстуальна супрацьпастаўлены астатнім прэдыкатам неабходнасці па тыпе каўзатара (рэальнае запатрабаванне – этычная норма соцыўма), а *debeo*, акрамя таго, – па характары псіхалагічнай матывацыі (маральнае запатрабаванне суб'екта – умоўнасці соцыўма).

Такім чынам, лексічная група прэдыкатаў неабходнасці – гэта не проста сукупнасць лексем і лексічных спалучэнняў, якія перадаюць нейкую расплывістую масу падобных значэнняў са змазанымі межамі паміж ім, а складана арганізаванае цэлае.

Засноўваючыся на праведзеных тэксталагічных даследаваннях з выкарыстаннем статыстычнага метаду, была прааналізаваная частотнасць ужывання ў арыгінальных лацінамоўных творах беларускіх пісьменнікаў прэдыкатаў, якія ўтвараюць лексіка-семантычную інтэнцыянальную і нэцэсіўную мадэль. Вынікі падлікаў прадстаўленыя ў наступнай табліцы, дзе прэдыкаты размешчаныя па ступені змяншэння напружанасці прыкметы.

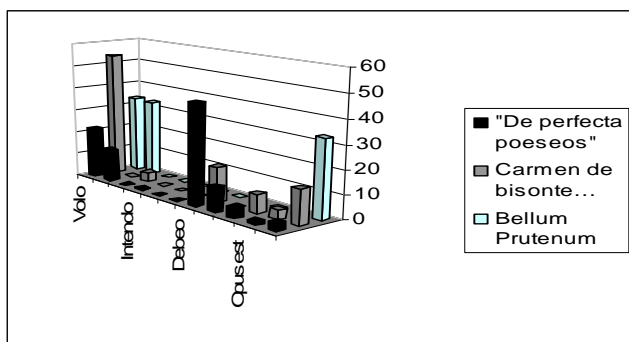
Табліца 4 – Колькасная характарыстыка ўжывання прэдыкатаў намеру і неабходнасці

Значэнне	Прэдыкат	"De perfecta poeseos"	Carmen de bisonte...	Bellum Prutenum
Інтэнцыянальная мадэль	Volo	43	14	2
	Opto	28	–	2
	Cogito	–	1	–
	Intendo	1	–	–
	Consilium habere	–	–	–
	In animo habere	–	–	–
Нэцэсіўная мадэль	Debeo	87	4	–
	Oportet	21	–	–
	Necesse est	9	2	–
	Opus est	3	1	–
	Decet	7	4	2
Усяго прэдыкатаў		199	26	6

Як відаць з вышэйпрыведзеных колькасных дадзеных, у даследаваных тэкстах інтэнцыянальны кантэкст прэзентуецца ў першую чаргу з дапамогай прэдыката volo, а нэцэсіўны з дапамогай дзеяслова debeo.

Аднак немалаважным фактарам, якія вызначаюць паказчыкі ўжывання прэдыкатаў, з'яўляецца працэнтны адносіны выпадкаў выкарыстання таго або іншага дзеяслова ў параўнанні з астатнімі. Для ілюстрацыі дадзенага паказчыку была складзеная дыяграма, прадстаўленая на малюнку 1.

Зыходзячы з параўнальнага аналізу дадзеных дыяграмы можна адзначыць, што прэдыкат volo па дачыненні да іншых прэдыкатаў часцей за ўсё сустракаецца ў "Песне пра зубра", гэта значыць лагічны суб'ект дзеяння ў паэме М. Гусоўскага актыўны і па большай частцы самастойна прымае рашэнні, абапіраючыся на свае ўнутраныя падахвочванні.

Малюнак 1 – Дыяграма ўжывання інтэнцыянальных і нэцэсіўных прэдыкатаў

Сярод іншых інтэнцыянальных прэдыкатаў толькі поўпрацэнта адводзіцца форме cogito, аднак характэрна, што больш нідзе ў тэкстах дадзена лексема для актуалізацыі

інтэнцыі не выкарыстоўваецца. Найбольшая актыўнасць ужывання прэдыкатаў неабходнасці ў “Carmen de bisonte” размеркаваная паміж прэдыкатамі *debeo* і *decet*. Гэта сведчыць аб наяўнасці ў паэме кантэкстаў, якія вызначаюць усведамлены маральны доўг, запатрабаванне і агульнапрынятыя этычныя нормы.

Паэтычны трактат М. Сарбеўскага “Аб дасканалай паэзіі” адрозніваецца ярка выяўленай мадальнасцю неабходнасці, якая актуалізуецца з дапамогай форм лексемы *debeo* і ў другую чаргу дзякуючы прэдыкату *oportet*. Можна судзіць аб выразнай маральнай усталёўцы, усвядомленай неабходнасці здзяйснення дзеяння па дачыненні да суб’екта выказвання. Рэалізацыя інтэнцыянальнай мадэлі здзяйсняецца з дапамогай прэдыкатаў *volo* і *opto*, першы з якіх адзначаецца часцей за ўсё ў аспекце рэалізацыі значэння намеру, але не ў цэлым у дачыненні доследных лексічных адзінак. Пры гэтым напружанасць прыкметы інтэнцыі адрозніваецца, бо *volo* – жадаць і прыкласці высілкі да ажыццяўлення дзеяння, тады як *opto* – імкнуцца да чагосці ў меру сіл.

Паэма “Пруская вайна” адрозніваецца вельмі нешматлікімі выпадкамі выкарыстання лексіка-семантычных сродкаў выразу інтэнцыянальнасці і нэцэсіўнасці, пры гэтым яны размяркоўваюцца раўнамерна паміж прэдыкатамі *volo*, *opto* і *decet*. Можна зрабіць выснову, што ў дадзеным тэксце практычна адсутнічае лексіка-семантычны варыянт рэалізацыі нэцэсіўнай мадэлі, бо прэдыкат *decet* больш мяркуючы значэнне дазволу, нарматыўнасці дзеяння па дачыненні да вызначаных этычных норм.

Складаны комплекс лексічных сродкаў лацінскай мовы, якія выказваюць семантыку намеру і неабходнасці і выяўленых у аналізуемых тэктах і слоўніках, мяркуючы наяўнасць разгорнутай сістэмы лексіка-семантычных адпаведнасцяў, выкарыстоўваных пры перакладзе. Аднак слоўнікавая сістэма беларускай мовы не можа ў поўнай ступені рэалізаваць адценні значэнняў лацінскіх прэдыкатаў. Таму пры перакладзе інтэнцыянальных і нэцэсіўных канструкцый для рэпрэзентацыі ўсіх сегментаў семантыкі выкарыстоўваецца не толькі лексіка-семантычны ўзровень трансфармацыі, але і ўлічваецца лінгвістычны кантэкст (тэрмін У.Н.Камісарова). Паняцце перакладніцкай эквівалентнасці аказваецца ў гэтым выпадку паняццем функцыянальным, які рэалізоўваецца як на фармальным, так і на формульным узроўні. Па меркаванні А. Кундзіч “няма літаральнай адпаведнасці паміж сінтаксічнымі канструкцыямі двух моў, няма яго і паміж асобнымі словамі... Менавіта кантэкст і дае магчымасць знайсці дакладны эквівалент слова на іншай мове” [5, с. 281]. У якасці найболей часта сустракаемых карэлятаў можна пазначыць эквівакабульныя эквіразрадныя поўныя рэгулярныя прамыя адпаведнасці.

Разам з тым у тэктах перакладаў Ж. В. Некрашэвіч-Кароткай “Пруская вайна” і Ў. Шатона “Песня пра зубра” атрымалі шырокае распаўсюджванне эквівакабульныя эквіразрадныя няпоўныя дэнататыўныя кантэкстуальныя аналагавыя адпаведнасці. Іх выбар вызначаецца “перакладніцкай стратэгіяй”, якая, па меркаванні Л. З. Макаравай, у адрозненне ад правіл характарызуецца гнуткасцю, мэтанакіраванасцю і залежнасцю ад кантэксту [6].

Слоўнікі прапаноўваюць практычна ідэнтычныя сэнсавыя мадыфікацыі лексічных карэлятаў, аднак пры гэтым сродкаў рэалізацыі будучага нэцэсіўнага ў беларускай мове больш у параўнанні з лінгвістычнай актуалізацыяй інтэнцыі. Выбар лексічнай адпаведнасці рэгламентуецца слоўнікам і агульнай скіраванасцю семантыкі. Крэатыўнасць перакладніцкага працэсу вызначаецца неабходнасцю рэпрэзентацыі ў кантэксце адценняў прэдыкатыўных значэнняў без скажэння ўнутранага сэнсу.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Плотнікаў, Б. А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум / Б. А. Плотнікаў, Л. А. Антанюк. – Мінск : Інтэрпрэсэсэвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.

2. Виноградов, В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. – М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
3. Таривердиева, М. А. Предикаты необходимости в латинском языке: общее и частное // Индоевропейское языкознание и классическая филология. – Материалы чтений, посвященных памяти профессора И. М. Тронского / Институт лингвистических исследований российской Академии наук [Электронный ресурс] – СПб., 2005. – С. 213–217. – Режим доступа : <http://iling.nw.ru/>
4. Дворецкий, И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – 6-е изд., стереотип. – Москва : Рус. яз., 2000. – 846 с.
5. Кундзич, А. Переводческая мысль и переводческое недомыслие // А. Кундзич. – Вопросы художественного перевода : сб статей. – М., Сов писатель, 1955. – С. 213 – 259.
6. Макарова, Л. С. Прагматические модификации художественной информации в переводе // Л. С. Макарова. – Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. – 2004. – № 4.
7. Соболевский, С. И. Грамматика латинского языка. Теоретическая часть: морфология и синтаксис : учебник для вузов / С. И. Соболевский (фототипическое издание) – СПб. : Алетейя, 1998. – 430 с.
8. Гусоўскі, М. Песьня пра зубра / М. Гусоўскі : пер. У. Шатона. – Мінск, 1994. – 50 с.
9. Joannes Visliciensis. Bellum prutenum = Ян Вісліцкі. Пруская вайна: на лацінскай і беларускай мовах / Уклад., перакл., камент. Ж. В. Некрашэвіч-Кароткай. – Мінск : Прапілеі, 2005. – 234 с.
10. Maciej Kazimierz Sarbiewski. De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus // *Wirtualna Biblioteka Literatury Polskiej* [Электронный ресурс]. – 2006. Режим доступа : <http://monika.univ.gda.pl/~literat/srbwski>.

Mitjukova A.A. Features of use and translation of lexico-semantic models with meaning of intention and necessity (on a Latin texts of the Belarus literature)

The article examines pragmatic aspects of the Latin-Belarus translation of lexico-semantic models of intention and necessity. Predicates with the specified meanings play a important role in language systems of compared texts. The author offers the unwrapped system of conformity which will help to define an optimum direction of translational strategy. A material of research are Latin texts of the Belarus literature. The account of use and translation of intention and necessity predicates will allow to reflect not only specificity of language structures, but also features linguacultural environments.